

עשות ספרים הרבה

ויתר שְׁהִיָּה קִהְלֵת חֲכָם עוֹד לְמַד דַּעַת אֶת הָעַם וְאִזּוֹן וְחִקְרוּ תִּקְוֵן מְשָׁלִים הַרְבֵּה: בְּקֶשׁ קִהְלֵת לְמַצֵּא דְבָרֵי חֲפָץ וְכַתוּב לִשְׁר דְּבָרֵי אֲמֵת: דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּדָרְבָנוֹת וְכַמְשָׁמְרוֹת נְטוּעִים בְּעֲלֵי אֲסָפוֹת נִתְּנוּ מֵרַעָה אַחַד: וְיִתֵּר מֵהֵמָּה בְּנֵי הַזֶּהָר עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אֵין קֶץ וְלֵהֵג הַרְבֵּה יִגְעַת בְּשֵׁר: סוֹף דְּבָר הַכֹּל נִשְׁמַע אֶת הָאֱלֹהִים יִרְא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם: כִּי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים יָבֵא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נַעֲלָם אִם טוֹב וְאִם רָע: (קהלת יב ט-יד).¹

פירוש דעת מקרא לפסוק

"ויותר מהמה" – נוסף על דברי חכמים אלה שכונסו בספר הזה ... היזהר מעשות, מלקנות ולקבץ ספרים הרבה, ולהג – כי קריאה ועיון בספרים רבים, היא רק יגיעת בשר – מייגעת את הגוף ואינה מרבה חכמה.²

רש"י על הפסוק, קהלת יב יב

ויותר מהמה בני היזהר - ויותר מיושר דברי אמת דברים הכתובים בספרים הנזכרים למעלה: בני היזהר - לשמור דברי חכמים. ואם תאמר: אם יש בהם צורך למה לא נכתבו? "עשות ספרים הרבה אין קץ" - אם באנו לכתוב לא הספקנו.³

ולהג הרבה יגיעת בשר - ואם לתת לב לגירסא חבילות יותר ממה שאין הלב משיג, יגיעה היא לבריות שאין להשיג.⁴

מסכת עירובין דף כא עמוד ב

¹ לקראת סוף הספר, לאחר שאמר את שלו בהרחבה רבה ועם סתירות לא מעט, מגיע קהלת לסיכום הספר בפסוקים אלה. מכולם, נבקש להתמקד בפסוק: "ויתר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגעת בשר", בו מזהיר אותנו קהלת לא לכתוב ספרים הרבה. הוא את שלו אמר ומעכשיו, אין להוסיף ולכתוב ספרים הרבה (מעט מותר?). האם אמר קהלת את דבריו הוא בע"פ לפני הקהל ולא העלם על הכתב? ראה קהלת רבה א ב: "למה נקרא שמו קהלת? שהיו דבריו נאמרין בהקהל, על שם שאמר (מלכים א ח) אז יקהל שלמה. ר' אחא בשם ר' הונא: משמר נכנס משמר יוצא, לשמוע חכמת שלמה, והוא שמלכת שבא אמרה לו: אשרי אנשך ואשרי עבדיך אלה". שזו אגב אחת הסיבות לקריאת קהלת בחג הסוכות, בשל התקהלות העם והקשר לקריאת התורה בהקהל של סוכות במוצאי שנת השמיטה. מכאן באמת אין להוכיח אם רק נאמרו הדברים בע"פ או הוקראו מהכתב בעת התקהלות הקהל לשמוע את דברי חכמתו של קהלת הוא שלמה עפ"י חז"ל. כך או כך, נראה שעצה זו של קהלת לא נשמרה במרוצת הדורות ועם ישראל הפך מעם הספר לעם הספרים והדברים נמשכים בכל עוז עד ימינו.

² אז מה צריך לעשות לפי עצתו של קהלת? לקרוא ולשוב ולקרוא באותם ספרים שכבר נכתבו: תורה, נביאים, כל מה שקדם לספר קהלת, כולל כמובן ספר קהלת עצמו, לקרוא ולעיין בהם היטב. תוספת של ספרים לא תוסיף חכמה, לא תגלה לנו דברים חדשים שלא ידענו, רק תייגע ותעיף אותנו. שהרי מי אם לא קהלת אמר: "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, כבר היה לעלמים אשר היה מלפננו". כי: "מה שְׁהִיָּה הוא שְׁהִיָּה ומה שְׁנַעֲשֵׂה הוא שְׁנַעֲשֵׂה וְאֵין כָּל חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמַיִם". ואם באת לחקור בדברים הכתובים והידועים ולהבינם יותר לעומק, גם על זה כבר חרץ קהלת את משפטו: "כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר לא תשבע עין לראות ולא תמלא אֵזוֹן מְשָׁמַע". הספרים הרבים שייכתבו, רק יגרמו ללהג מיותר (פירושים וניתוחים של אותם ספרים) וליגיעת בשר ורוח. עד כאן נראה פשט פשוט בפסוקים. אך בין השיטין של החזרות המרובות והאזהרות נראה שקהלת עצמו הבין שעצתו לא תכובד וסופם של דבריו שיידרשו ויילמדו וממילא יוסיפו עליהם להג ודברים הרבה. ייאמרו אך לא יכתבו?

³ אם בפירוש דעת מקרא "דברי חכמים" הם הספרים הכתובים, אצל רש"י, בעקבות חז"ל שנראה להלן, הכוונה לדברי החכמים שפירשו את הספרים הכתובים, את ספרות הקודש, בארו והוסיפו לה נופך בהלכה ובאגדה. פירוש שלעתיים הוא המחזיק והמקיים את הכתוב שלא תמיד ברור. אז מדוע לא לכתוב פירושים אלה ולהעלותם על הכתב לדורות הבאים וגם לדור עצמו שזכרונו לא תמיד "בא לפניך" ועשוי לשכוח? התשובה: משום שאין לדבר סוף, ואם באנו לכתוב כל מה שיאמר כל חכם וחכם, כל פירוש ופירוש – לעולם לא נספיק לכתוב הכל. מעניין מה חשב רש"י על כתיבת פירושו שלו לתנ"ך ולתלמוד ועל הספקו הגדול.

⁴ לאור מה שפירש לעיל, לא יכול רש"י לפרש שהלהג ויגיעת הבשר הם עצם העיון בספרים נוספים שנכתבו לאחר חתימת ספרות הקודש (כ"ד ספרים), גם לא המשנה והתלמוד, לפיכך הוא הולך בדרך אחרת שייגיעת הבשר היא לנסות להתעמק "יותר ממה שאין הלב משיג". ראה המשך פירושו שם שמחבר לעניין את הפסוק הסמוך: "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם" – מפרש רש"י שם: "ואל יאמר הואיל ולא אוכל לגמור המלאכה למה אתחיל, אך: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא - מה שתוכל עשה ולבך לשמים: ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם - כי לדבר הזה נברא כל האדם". המילה "חבילות" שבפירוש רש"י לא ברורה לנו ונשמח לקבל הסברים. נראה שהיא מין ריבוי של טרדה ומשא. עכ"פ, אנו נמשיך בעיקר בחלק של הפסוק "עשות ספרים הרבה" ונניח את עניין הלהג ויגיעת הבשר לפעם אחרת.

דרש רבא: מאי דכתיב: "ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה וגו' (קהלת יב יב)? בני! הזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה. שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה, ודברי סופרים - כל העובר על דברי סופרים חייב מיתה.⁵ שמא תאמר: אם יש בהן ממש מפני מה לא נכתבו? - אמר קרא: "עשות ספרים הרבה אין קץ".⁶

במדבר רבה פרשת נשא פרשה יד סימן ד

דבר אחר: "ויותר מהמה בני הזהר" - א"ר אבא סרונגיא:⁷ אם יאמר לך אדם למה לא ניתנו בכתב דברי סופרים כשם שניתנו דברי תורה? אמור לו: לפי שאי אפשר לכתוב כל דבריהם. זהו שכתוב: "ויותר מהמה בני הזהר - מהו "מהמה"? מהומה נכנסת בך אם באת לכתוב דברי סופרים. למה? שאילו באת לכתוב דבריהם, אין קץ וסוף לדבריהם לעשות ספרים. זהו שכתוב: "עשות ספרים הרבה אין קץ".⁸

....

"ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה" - אמר הקב"ה: כ"ד ספרים כתבתי לך, הזהר ואל תוסף עליהם. למה? "עשות ספרים הרבה אין קץ" - כל מי שקורא פסוק שאינו מכ"ד ספרים, כאילו קורא בספרים החיצונים ... שכל העושה כן אין לו חלק לעולם הבא, כמו שכתוב: "ואתה לך לקץ" (דניאל יב יג), הרי לך המוסיף ספר מהו עונשו.⁹

מסכת נדרים דף כב עמוד ב

אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא. מאי טעמא? "כי ברוב חכמה רוב כעס" (קהלת א יח).¹⁰

⁵ עניין זה שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה, מחייב עיון והסבר נפרד. רש"י במקום מביא את הפסוק בקהלת י ח: "ופורץ גדר ישכנו נחש" שעליו נאמרו דרשות חכמים שהעובר על דבריהם ישכנו נחש, אך עדיין אין זה מסביר מדוע חמורים דברי סופרים מדברי תורה. ראה פירוש שטיינזלץ בעיונים על הדף שמסביר עניין זה בהקשר עם זקן ממרא שחולק על חבריו ומורה שלא כבית דין הגדול וחייב מיתה. וראה עוד בפירוש תורה תמימה בהערות לקהלת פרק יב הערה צ ש"דברי סופרים מעמידים ומחזקים בכלל את מעמד התורה" וכאמור, לא נוכל להיכנס לנושא זה כאן. ראה דברינו [זקן ממרא](#) בפרשת שופטים.

⁶ בהמשך הדברים שם, מתמודדת הגמרא גם עם סוף הפסוק "ולהג הרבה יגיעת בשר" ומביאה דרשה של רב פפא הדנה ברוחחין את כל מי שמלעיג על דברי חכמים. ולעומתה, דרשתו של רבא: "מי כתיב לעג? להג כתיב! - אלא: כל ההוגה בהן טועם טעם בשר". היינו שלהג ויגיעה בפירוש הספרים ובדברי החכמים שמפרשים את הספרים הקיימים היא התחליף לעשיית הספרים. לאמור, אל תכתוב ספרים חדשים, אלא תהגה ותתעמק בקיימים ותמצא בהם טעמים ערבים לחיך. כללו של דבר, הפסוק שלנו לא מדבר על הרעיון הכללי של ריבוי ספרים, אלא על כתיבת ספרי דברי חכמים שמפרשים את ספרות הקודש הקיימת. שאם כך נעשה, סופנו שנעלה על ספרים גם את דברי החכמים שפירשו את דברי החכמים שקדמו להם (הגמרא על המשנה, מפרשי רש"י על רש"י, נושאי כלי השולחן הערוך והיד החזקה וכו') - מה שאכן קרה וקורה במרוצת הדורות כשעם ישראל הפך מעם הספר לעם הספרים ולעם 'ארון הספרים'. ומדוע באמת שלא יועלו דברי החכמים על ספר? תשובת הגמרא היא לקונית: כי כך אמר קהלת: "ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ". אך רש"י לעיל מנדב מידע קצת יותר מנומק: אין לדבר סוף - "אם באנו לכתוב, לא הספקנו". מזל שרש"י העלה את פירושו על הכתב, פירוש שהיה ביו ספרי היהדות הראשונים שעלו על מכבש הדפוס עם המצאתו במאה ה-15 ואף זכה לפונט מיוחד ולעימוד מיוחד לצד המקרא והתלמוד.

⁷ ראה קהלת רבה ה ה (מבוסס על ירושלמי כלאיים ט ג על בית הכנסת האמצעי שבמקום שנקרא סרונגיא שהוא ליד טבריה ומכונן כנגד בארה של מרים שעפ"י האגדה השתקעה בימה של טבריה. בדברינו [בארה של מרים](#) בפרשת חוקת.

⁸ דרשה זו חוזרת לכאורה על דברי הגמרא בעירובין לעיל בדבר תקנות חכמים, ראה שם גם הדיון אם מברכים על לולב, בשישה הימים האחרונים של החג בהם המצווה היא מדרבנן: "על מצוות לולב" או "על מצוות זקנים" (המקור לכך הוא ירושלמי סוכה פרק ג הלכה ד). אך מההקשר הרחב יותר של הדרשה שם, הדורשת את הפסוק הסמוך לפסוק שלנו: "דברי חכמים פְּדָרְבָנוּת וּכְמִשְׁמֵרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסָפוֹת נְתָנוּ מְלֵעָה אֶחָד", ומאזכור הפסוק בספר דברים: "שימה בפייהם" (ראה דברינו [כתבו לכם, שימה בפייהם](#) בפרשת וילך), נראה שהכוונה כאן ל"דברי סופרים" במובן הרחב של תורה שבע"פ ואיסור כתיבתה ולא רק תקנות חכמים ופירושיהם לתורה. חיזוק לכך מצאנו בפירוש רש"י בגמרא עירובין הנ"ל שמסביר שם: "ויותר מהמה - לעיל מיניה כתיב דברי חכמים כדרבנות - אלו דברי תורה שנמסרו למשה על פה, שנחלקו בה חכמי ישראל לאחר שנתמעט הלב ושכחו, כדכתיב בסיפיה דקרא נתנו מרועה אחד - זה משה, וכתיב בתריה ויותר מהמה בני הזהר ממה שניתן בסיני בכתב, שהוא עיקר - בני הזהר באלו שבעל פה, שגם הם עיקר, אלא לכך לא נכתבו - שאין קץ לעשות ספרים הרבה בכל אלה". אך אלה, תקנות חכמים ופירושיהם, כמו אלה, כל התורה שבע"פ, הועלו בסופו של דבר על הכתב ונכתבו בספרים רבים במרוצת הדורות. האידיאל הוא כפירוש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק שלנו בקהלת: "... ולא נתן למשה רבינו ע"ה כי אם התורה כאשר היא ואתה תדרוש ותחקור ותמצא כל דבר ממנה". תדרוש, תפרש, תחקור, תעשה סימנים, תסיק הלכות ואגדות, אבל אל תרשום בספר. אך כאמור, אידיאל לחוד, ומציאות לחוד, גם בתורה ולימודה.

⁹ ראה כל הדרשה הזו גם בפסיקתא רבתי פיסקא ג ביום השמיני וכמו כן ילקוט שמעוני קהלת רמז תתקפט: "מהו ויותר מהמה בני הזהר? שלא תקרא בספרים חיצונים יותר מהמה, משמרות נטועים כשם שמשמרות כהונה כ"ד, כך כ"ד ספרים". הרי לנו שימוש בפסוק שלנו לסגירת קנון ספרות הקודש בעשרים וארבעה הספרים שנכנסו למקרא ובכללם ספר קהלת, הגם שבקשו חכמים לא לכלול אותו ואף לגונזו (ראה דברינו [בקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת](#)). נראה עכ"פ שלאיסור זה היה מזל טוב יותר מהאיסורים שראינו לעיל ואכן לא נפרצה המסגרת ולא נוספו ספרים למקרא אחרי שנחתם. אבל על האיסור לקרוא ולצטט מהספרים החיצוניים לא תמיד הקפידו, בפרט לא מספר בן סירא. גם דרשה זו מסתמכת על הפסוק הקודם לפסוק אותו אנו דורשים: "דברי חכמים פְּדָרְבָנוּת וּכְמִשְׁמֵרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסָפוֹת נְתָנוּ מְלֵעָה אֶחָד".

¹⁰ והמשך הפסוק שם: "וְיֹסִיף יָדַעַת יוֹסִיף מְכָאוֹב". מטרתו העיקרית של המדרש היא להדגיש את חטאיהם של ישראל שאילולי הם, ניתן לדמיין 'עולם מושלם' שמבוסס כולו על חמישה חומשי תורה + ספר יהושע שהוא 'ערכה של ארץ ישראל' וכידוע יש גם קווים

פירוש אלשיך לספר דניאל, הקדמת המחבר

... והנה עד כה ברכני ה' ובו בטח לבי יגמור בעדי יתן חן יהיו לרצון אמרי פי. ויהיה הספר הזה נושא חן בעיני כל רואיו ישמחו לראות. ואם ככה הוא עושה לי, אניף ידי לעשות ספרים הרבה מאשר דרוש משה, מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים ומדרש אגדה. כי אדעה מצא חן איש בער לא ידע בעיני ה' אלקי הצבאות.¹¹

מרכבת המשנה לר"י אלאשקר על אבות פרק ד משנה ה

אמנם הלמד על מנת לעשות, כוונתו היא שהמעשה עיקר. וגם הלומד על מנת לעשות הוא שכוונת לימודו הוא לחבר ספרים, שבוודאי האיש כמו זה שכתב גדול וזהו מאמר שלמה ע"ה: ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה (קהלת יב, יב) וגו'. כלומר, היזהר בכל יכולתך שתניח ברכה אחריתך, שאם לא כן תשתכח התורה.¹²

ח"י אדם הקדמה כוללת¹³

אמר המחבר ראיתי לכתוב הקדמה כוללת על כל החיבורים, אשר זיכני ה' לחבר. והנה ספר חיי אדם וחכמת אדם ושערי צדק, כבר יצאו לאור ונתקבלו בכל הגולה, ונהנינו מהם גדולים וקטנים. והנה זכני ה' לחבר עוד איזה חיבורים והם בכתובים תחת ידי, ובחסד עליון אקוה שיודפסו כולם ... והנה באתי כמתנצל על דברות בני אדם מה יתרון לאדם זה, בגעועיו שיודפסו חיבוריו, ומקרא מלא: "עשות ספרים הרבה אין קץ". לזאת אודיעך קשט אמרי אמת ותדע כונתי באמת, כי חס ליה לזרעא דאבא, וחלילה לי לעשות התורה כקדרום לחתוך בו או עטרה להתגדל, ואפתחה במשל פי.¹⁴

נחלת שבעה, הקדמה¹⁵

מאד דומים והמשכיות בינו ובין ספר דברים. ואולי היה רב אדא מסכים גם לכלול פרקים מספר שמואל ומלכים המספרים בתולדות עם ישראל (או שהוא היה מונה אותם כ'ספרות חיצוניות' שקיימת אך לא מקודשת). אך ניתן לראות במדרש זה גם קשר לנושא שלנו, בעצם העלאת האפשרות שמספר הספרים שהיו מונחים ב'ארון הספרים היהודי' היה המינימום שבמינימום. ומה היה על כל המדרשים שלנו, בהלכה ובאגדה? כל אלה היו נלמדים בע"פ, על פסוקי התורה, כפי שבנויים מדרשי התנאים (ההלכה) המוכרים לנו: מכילתא, ספרא, ספרי ועוד. ומה עם כל דברי הנביאים שאינם תוכחה, אלא שגב וגאולה? ומה על הכתובים וספרות החכמה? ומאיפה מביא רב אדא נימוק לשיטתו? מפסוק בקהלת: "כי ברוב חכמה רוב כעס"! (ראה בגמרא שם ציטוטים רבים אחרים מקהלת ומשלי). ספרות החכמה מצוטטת כמי שמעידה שאולי לא היינו צריכים את ספרות הנביאים! שוב, חכם עדיף מנביא? חבל שאיננו יכולים לשאול את רב אדא למה בדיוק כוונתו.

¹¹ במרוצת הדורות לא הססו חכמים שהרבו בכתובת ספרים וודאי ידעו את דברי קהלת, לקחת את קטע הפסוק "עשות ספרים הרבה" ולדרוש אותו לחיוב, תוך כדי הוצאתו מהקשרו. וכן לאחל איש לרעהו ולעצמם שיזכו להוסיף ולעשות ספרים הרבה. ראה למשל בית יוסף בחתימתו לחושן משפט סימן תנו: "אברך יי' אשר יעצני ועד כה ברכני להחל ולגמור הספר המפואר הזה ביאור ארבעה טורים אשר קראתי בית יוסף ... ויזכני לחבר עוד ספרים הרבה לזכות רבים". ובשור"ת שאילת יעבץ לר' יעקב עמדין, בסוף חלק א סימן קעב (גימטריה יעב"ץ): "ברוך ד' אשר לא הסיר תפלתו וחסדו מאתי ונתן שאלתי להוציא לפועל אמת מאשר חנני להשיב שואלי דבר בתורתו הקדושה ... ויזכני לעשות ספרים הרבה להגדיל תורה ולהאדירה לזכות את הרבים כאשר עם לבב". ובן ידיד מנושאי כלי הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה פרק יב, כותב לרבו: "וה' עמך בכל פונות שאתה פונה יגדיל תורה ויאדיר והיד כותבת הלכתא גברותא עשות ספרים הרבה עד אשר תפרה יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים". ועוד, ועוד.

¹² ויש שהגדילו לעשות, דרשו את הפסוק בקהלת בבחינת "סרסוה ודרשהו" או "אל תיקרי" והפכוהו על פניו. כך יש לקרוא את הפסוק, עפ"י ר' יוסף משה אלאשקר (ספרד המאה ה-15): "ויותר מהמה בני, היזהר – עשות ספרים הרבה! תקפיד ותיזהר לחבר ולהוציא לאור הרבה ספרים". גישה זו מיוחסת במקור לרס"ג בפירושו לפסוק שלנו בקהלת (עפ"י נוסח שהוציא הרב קפאח): "ומבחר רכוש הוא רכישת הספרים וריכוז הלימודים ושלא להסתפק במועט מהם ... אלא יוסיף ללמוד עד ערוב ימיו ויחבר ספרים בלי סוף. אל העניין הזה נתכוון באומרו: אין קץ". ויש המייחסים את מקור הגישה הקיצונית הזו לר' יצחק אבן גיא (ספרד המאה ה-11). ראה איך מתייחס המאירי לרס"ג בסקירתו את תולדות החכמים עד דורו, בפתחתו לפירושו למסכת אבות, תוך שהוא משתמש בלשון הפסוק מקהלת: "... וכן דור אחר דור, עד שהגיע הזמן לרבינו סעדיא הובא מארץ מצרים לארץ ספרד וחיבר ספרים הרבה עד אין קץ בתורה שבע"פ ובתורה שבכתב ובדקדוק ובקצת חכמות חיצוניות ורוב ספריו ראויים לסמוך עליהם".

¹³ רבי אברהם ב"ר יחיאל מיכל דנציגר, דנציג (גדנסק), ווילנא, באה 18.

¹⁴ מסורת רחבה בתולדות הכתיבה הרבנית היא הקדמה של התנצלות ועוד בשפה פיוטית ומליצית, על מה ולמה יש צורך בעוד ספר ומה נעשה עם הפסוק בקהלת. ראה בדומה אמרי בינה, הקדמה לחלק אורח חיים: "הקדמת והתנצלות המחבר, בשפת אמת מדבר, לפני צורב וחבר, אשר עליו עבר. יתברך הבורא וישתבח האדון כל אשר הוא יתן העוז לעמו ילמד אותם הוד דרכיו ותפארת נצח הנחילים, יתגדל ויתקדש שמו הגדול מרומם על כל ברכה ותהלה, כי תורה צוה לנו משה מורשה אף לקהלת יעקב חבל נחלתו, ונתן לנו את תורתו ... וכל אחד מיישראל קבל חלקו מסיני איש איש כפי ברכתו אשר ברח אותה האל הטוב כפי תכונת נשמתו שע"י יתחדש חדשים לבקרים בכל דור ודור חידושין דאורייתא". ועוד בספר מלמד התלמידים הקדמה: "מה' אשר לו נתכנו עלילות. אשאלה עזר להחל ולכלות. פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יי'. פתיחת החבור בדרך ההתנצלות מבעלי. דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעל אסופות נתנו מרועה אחד". ועוד, ועוד. אך נראה שהרוב השתמש בפסוק מקהלת בלי להתנצל ופשיטא לו, שלעשות ספרים הרבה הוא בבחינת יגדיל תורה ויאדיר. ומה שקהלת כתב – כתב. הרי כתיבה וקריאה הם יתרון האדם מבעלי החיים האחרים, כפי שמביא פירוש מלב"ם בפרשת בראשית, פרק ב פסוק ז: "וייצר ה' אלהים את האדם ... שכל בע"ח לא ישמש גם בכוחו הפרטי רק לענין פרטי, והאדם ישמש בכל כוחו לעניינים רבים כוללים ומיוחדים. למשל הנמלה זריזה אך לאצור מאכלה והאדם זריז לאסוף תבואה לאסוף מעדנים לאסוף כסף וזהו כלי חמדה. לאסוף ספרים הרבה לאסוף חכמה ולימודיות, וכדומה".

¹⁵ ר' שמואל ב"ר דוד משה הלוי סג"ל, פולין המאה ה-17.

וזהו שאמר שלמה המלך עליו השלום: עשות ספרים הרבה אין קץ, ורצונו לומר, אחרי שאנו מפוזרין בגלות ועדיין לא זכינו לקץ הגאולה, אנו צריכין לעשות ספרים הרבה. כמו שכתב בספר לוחות הברית בהקדמת תולדות אדם דף ט"ו, כי מתחילה היו מבינים בלא פירוש ואח"כ היו צריכין לפירוש ואח"כ פירוש על פירוש, כי בזמן הגאולה תשיב התורה לאכסניא ולאיתנה הראשון ללמוד בעל פה.¹⁶

פנים יפות פרשת כי תשא

ולפי שאין להבין מתוך הכתב פירוש הדברים, ע"ז ניתנה התורה שבע"פ מפי משה רבינו ע"ה שמסרה ליהושע ויהושע לזקנים... וכן בכל דור ודור היא התורה המקובלת בידינו. אבל תורה שבע"פ היפך הדבר, כי מפי הכתב א"א להבין שורש הכוונה, כמו המקבל מפי רבו שמסביר לו כוונת הדברים שלא יסתפק בו, כאשר קרה באמת בדורות האחרונים שנחלקו בספרי ראשונים בכוונתם מחלוקת רבות במאוד ע"כ הזהיר שלא יקבלו מכתב רק פנים אל פנים. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה: עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, כי א"א לפרש בכתב באר היטב שלא יפול בו מן הספיקות... כי אחז"ל [כתובות קיא א] אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו.¹⁷

שבת שלום ומועדים לשמחה מחלקי המים

מים אחרונים 1: אם נחזור ונקרא בעיון את פירוש רש"י לפסוק, שהבאנו בראש הדף, נראה שהסכנה בריבוי הספרים היא כפולה: הן מצד הכתיבה והן מצד הקריאה. מצד הכתיבה, שכן כמה שלא תכתוב לא תצליח להקיף את הנושא. וכלשון רש"י: "אם באנו לכתוב לא הספקנו. ומצד הקורא שנאלץ כעת להתמודד עם מידע כתוב רב נוסף, וכדברי רש"י: "לתת לב לגרסא חבילות יותר ממה שאין הלב משיג, יגיעה היא לבריות שאין להשיג" - כיצד ניתן לקרוא את כל מה שנכתב על נושא מסוים? האם המחשב בדורנו מסייע? מחד גיסא, וודאי שכן, בשמירה, בקריאה ובחיפוש. אך מאידך גיסא, המחשב מסייע לייצר 'ספרים הרבה' בקצב מהיר בהרבה. אז מה נעשה?

מים אחרונים 2: על מנת לא לעבור על ציוויו של קהלת הוא שלמה (ועל איכות הסביבה), מפעל מחלקי המים נשען על המדיה האלקטרונית ומייצר דף קצר לכל מועד ושבת ואין בדעתנו להוציא לאור ספר מודפס. כל הרוצה, מוזמן לפנות אל [מקורות המים](#), לשאוב מלוא החופניים ולהדפיס כרצונו דבר קצר ודבור על אופניו, בשבתו ומועדו.

¹⁶ אז יש לנו הסבר מדוע אנחנו לא נשמעים לצו של שלמה המלך – הגלות. כשנחזור לארץ ישראל, תחזור התורה לאכסניא המקורית שלה של לימוד בע"פ ומיעוט ספרים (ומה נעשה עם כל הספרים שהודפסו בינתיים?). ראה שו"ת אפרקטא דעניא (ר' דוד ב"ר ברוך קלונימוס, רומניה המאה ה-19), שמגדיל לעשות וטוען שאדרבא, ריבוי הספרים הוא שיביא את הגאולה: "... כך תלוי ביאת משיחנו בגמר כה"ת (כתר התורה? כבוד התורה?) שיהיה בעולם כמו שנתנה למשה רבנו ע"ה. ולכך, **בצאת כל ספר וספר כדת, הוא התקרבות הגאולה במהרה בימינו**. וזהו דברי שלמה המלך ע"ה: עשות ספרים הרבה אין קץ כו', הוא מזהיר לעשות ספרים הרבה, כי מה"ט אין קץ, עד שיתרבו ספרים. כמו דהוי להג הרבה יגיעת בשר להעמיד תולדות כדי לקרב הקץ, כמ"כ הוי עשיית ספרים לקרב הקץ". לעומתם, ראה דברי ים של שלמה (רבי שלמה בן יחיאל לוריא, פולין המאה ה-16) בהקדמתו למסכת גיטין, שמחזיר אותנו לגישה המציאותית כפי שקרתה לאורך הדורות: "שלמה אמר בחכמתו, ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ. המכוון בו, שאינו מן האפשרי לעשות ספר וחבור שיספיק מבלי זולתו, ויתפאר בו עושהו. הא לך שלחן ערוך עם כל כליו, אין אפשר, כי מרוב הוספה תתרבינה עליו הוספות אחרות באחרית הימים". אין מצב שספר מסוים יסכם הכל כפי שחשב אולי רבי במשנה וגדולי הפוסקים כמו הרמב"ם ושולחן ערוך בספריהם המקיפים. אילו רק ידעו גדולי ישראל אלה כמה מאות ספרים נכתבו סביב ספריהם שבאו לסכם את ההלכה ולהעמידה פשוטה ושווה לכל נפש. בהכרח שלכל ספר חשוב יתחברו ספרי משנה והדברים ילכו ויסתעפו, עד שיבוא גדול דעה ששוב יסכם, ושוב יכתבו פירושים ואכן אין לדבר קץ, כל עוד אין קץ ללימוד תורה ופיתוחה.

¹⁷ דברים אלה של פנים יפות (רבי פינחס ב"ר צבי הירש הלוי הורוויץ, פולין המאה ה-18) נכתבו כפירוש לתורה (לשמות לד כז: "כי על פי הדברים האלה", ראה דברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא), אבל נראים גם מכוונים לדורו. לנסות להחזיר את הגלגל לאחור, או לפחות לעצור את סחרורו, להמעיט בכתיבה ולימוד מספרים ולהרבות במשא ומתן פנים אל פנים (בפנים יפות) של שיח בית המדרש ותלמיד בפני רבו. ראה גם שו"ת יהודה יעלה חלק א - אורח חיים סימן ב שסונט במי שבא לפניו לקבל עידודו להוציא ספר "על כל אגדות תמוהות שבש"ס" ומזכיר לו: "הנה כבר אמר החכם מכל עשות ספרים הרבה אין קץ ומה יתרון וכו'". ושו"ת משנה בהלכות חלק ב סימן נג קובל על כך שחדלו גם לבקש הסכמות או שאלה נתנו כלאחר יד: "גדר גדול גדרו הקדמונים בדבר... שכל מי שידפיס ספר יהיה איזה ספר שיהיה, יציע דבריו לפני חכמים יודעי העטים שהם רשאים. וכן הדבר נהוג אפילו בחכמי האומות והמלכויות מקפידים על ככה. ובאמת אמרו מיום שנהגו סלסול וזלזול בהנ"ל נשתלחה מארה ופשטה משפחת ספרים הרבה ולהג הרבה יגיעת בשר". אך נראה שקריאת כל אלה, כקריאתו של קהלת, הם קול קורא במדבר ואין קץ למבול הספרים שנכתב ועוד עתיד להיכתב וכבר אמרו כמשקל נגד: "מפי ספרים ולא מפי סופרים" ויש להקדיש לנושא זה דף מיוחד.